

Eva Wald Leveton

Eva's Berlijn

Proloog

De Tweede Wereldoorlog is het centrum waaruit ik ben opgegroeid. Ik was elf toen de oorlog afgelopen was en mijn arische moeder en ik uit Duitsland vertrokken om herenigd te worden met mijn joodse vader in San Francisco. Eenmaal in Amerika probeerde ik te vergeten dat de oorlog ooit had plaatsgevonden. Maar in de loop van de tijd heeft mijn wil tot vergeten het afgelegd tegen mijn geheugen, en toen herinnerde ik me steeds meer.

Eigenlijk was ik niet van plan geweest om de oorlog achter me te laten, maar San Francisco leerde me om me op het heden te richten. De kinderen die ik er leerde kennen, en de Duits-joodse vrienden van mijn vader wilden geen van allen iets over de oorlog horen. Langzaam drong tot me door wat ze bedoelden als ze vroegen waar ik vandaan kwam. Ze wilden iets aangenaams horen over mijn komst.

‘Is het niet heerlijk om bevrijd te zijn?’

‘Ben je niet blij dat je uit Duitsland weg bent?’

‘Wat een mazzel dat je hier in Californië woont!’

‘Nou ja, de oorlog is voorbij. Je moet het verleden vergeten en opnieuw beginnen.’

Het was moeilijk om me dingen te herinneren die niemand wilde horen. Daarom besloot ik ze te vergeten. Maar het verleden

werkte niet mee. Alle pogingen om het achter me te laten, waren tevergeefs, en toen ik ouder werd en mijn vriendenkring diverser werd, begon ik sommige dingen te vertellen. Het was nooit makkelijk om het over de oorlog te hebben. Net als veel andere getraumatiseerde overlevenden praatte ik maar al te graag over dat verleden, maar als er emoties boven dreigden te komen, wist ik een manier te vinden die de bloedhonden van de herinnering op afstand hield. In mijn herinneringen was ik een kranige overlevende, een kind dat in de ruïnes had gespeeld. Pas toen ik zelf kinderen had, begreep ik de intensiteit en de omvang van de pijn die in die spannende verhaaltjes besloten lagen. Alleen al bij de simpele oefening om me mijn zoons in Berlijn voor te stellen, ging het me duizelen. Ik kon me hun onschuldige gezicht niet voorstellen tijdens een luchtaanval in een bunker of bij de strijd tegen de honger of bij de geluiden van de oorlog toen de stad werd ingenomen. Mijn eigen pijn bleef natuurlijk vele jaren onderdrukt en onder de duim gehouden.

Ik ben halfjoods. Maar dit is geen verhaal over onderduiken. Het gaat ook niet over waar ik thuis ben. Het is een verhaal van een kind dat tussen de wal en het schip viel. Tussen nazi's en joden. Tussen mijn moeder en mijn grootmoeder. Tussen de ruïnes van mijn moeders Berlijn en de belofte van mijn vaders San Francisco. Is het allemaal waar? Dat weet ik niet zeker. Ook anderen hebben hun verhaal over de oorlog verteld. Hun stemmen heb ik soms overgenomen, waarschijnlijk zoekend naar een verbondenheid die ik nooit gekend heb. Net als alle andere memoires zijn de mijne een lappendeken van herinneringen – die van mezelf en die van anderen – dromen, fantasieën en historische verslagen, hopelijk doorspekt met een laag begrip. De aard van ons geheugen brengt met zich mee dat onze herinneringen verfraaid zijn met wat we ons voorstellen, en verarmd worden door wat we vergeten. Het kind dat na de oorlog in de Verenigde Sta-

ten aankwam, was bereid zich tot zwijgen te laten brengen. Maar nu heeft het een stem nodig. Dit zijn mijn herinneringen aan Berlijn.

Kom maar gerust terug

AMBIVALENTIE In 1952 was ik op-en-top Amerikaanse – een zeventienjarige op lage schoenen en in een kasjmierwollen trui (op mijn middelbare school in San Francisco was Lisle of Scotland het populaire merk). Ik was bang om naar Berlijn terug te gaan. Ik had me aangepast aan mijn nieuwe thuis, en dat was niet gemakkelijk geweest. Berlijn was misschien wel net zo veranderd als ik in die zes jaar! Gemoderniseerd. Veramerikaniseerd misschien? Zouden al mijn herinneringen versmelten met een nieuwe versie van de stad waarvan ik hield? Berlijn was de plaats waar mijn wortels lagen. Het was riskant om terug te gaan.

De eerste keer dat ik er terugkwam, was verrassend geruststellend. Anders dan ik verwacht had, leek Berlijn te zeggen: ‘Kom maar gerust terug.’ Alleen al het dialect was hartverwarmend – een trage en prettige taal vol dikke lettergrepen die een bepaalde houding bevordert. *Icke dette kieke mal* – onvertaalbare woorden die zo iets betekenen als: ‘Ik ben hier, kijk eens aan,’ wat eigenlijk een code is voor: ‘Wij zijn Berlijners, joh, wij hebben het allemaal in de smiezen.’ De gemeenschap verwelkomde me met uitdrukkingen zoals *Mensch*. Als eerste woord in een zin doet dat woord dienst als een soort bindweefsel.

‘*Mensch*, bij deze hitte zweten zelfs de vliegen.’

‘*Mensch*, zoals die dokter je behandelt, kun je net zo goed thuisblijven.’

De Duitsers zeggen over het Berlijnse dialect dat het *frisch von der Leber weg* gesproken wordt, en in die uitdrukking ‘fris van de lever’ schuilt iets surreëls en huiselijks tegelijk, een combinatie die typisch Berlijns is.

Ik logeerde bij vrienden in een villa even buiten de stad en voelde me direct thuis. Ik werd er door de zachte Berlijnse lucht gestreeld en liet me opbeuren door onweersbuien die de hemel elk moment een violette kleur konden geven. Mijn wandelingen door het kleine bos van Grunewald herstelden mijn gevoel van eenheid met de natuur, een gevoel dat ik troostender vond dan de taal van de eucalyptussen in San Francisco. Ik zat op de veranda en dronk er mijn *Kaffee* met de vette *Schlagsahne* van na de oorlog. Zo verwelkomde ik mijn Duitse zelf weer in mijn lichaam.

Toch was het naoorlogse Berlijn anders dan het Berlijn dat ik gekend en bemind had. In plaats van een drukke en lawaaierige metropool met mensenmenigtes trof ik er een ‘etalage van het Westen’ aan. De stad was geen hoofdstad meer en was om ondoorgrondelijke redenen in tweeën gedeeld. West-Berlijn bestond nog maar uit een paar luxe straten die met Amerikaans kapitaal herbouwd waren. De Kurfürstendamm pronkte met chique caféterrassen en hun even elegante gasten. De Gedächtniskirche stond er nog: de vernielde torens waren als een gedenkteken voor de verwoesting blijven staan. In het interieur kregen de toeristen met zorgvuldig geselecteerde foto’s een esthetische versie van de oorlog. In de zijstraten schuifelden schimmige groepen mensen door de ruïnes die ik zes jaar eerder verlaten had. De sombere aanblik werd hier en daar onderbroken door flatgebouwen die door na-apers van de Bauhaus-stijl ontworpen waren. Hun voorliefde voor glas en staal stond haaks op de huiselijkheid van de vier verdiepingen hoge gebouwen die ze vervingen.

Toch waren het niet deze details die me dwarszaten. In een andere context zou ik ze allemaal prachtig hebben gevonden. Wat

me bij dat eerste bezoek hinderde, was het feit dat Berlijn zijn betekenis verloren had. Teruggaan was een soort bezoek aan een oude vriendin die de zware verwondingen van een auto-ongeluk met zorgvuldig opgebrachte make-up probeerde te maskeren: hartverscheurend vertrouwd, hartverscheurend veranderd. Toen ik na dat eerste bezoek in San Francisco terugkwam, werd ik overweldigd door een zo onthutsende mengeling van nieuwe indrukken dat ik ze niet kon sorteren. Dat deed ik dan ook niet. In plaats daarvan ging ik de stad vergeten waar ik net vandaan was gekomen. Mijn echte thuis was het Berlijn uit mijn herinnering.

MIJN BERLIJN Berlijn. *Großstadt*. Mijn vroegste herinnering is dat ik boven in een dubbeldekkerbus zit. Ik ben vier. De Kurfürstendamm ligt aan mijn voeten en de heldere lichtjes worden door vallende sneeuw gedempt. Aan de andere kant staat de Gedächtniskirche als een brave, waakzame dame. Sneeuwvlokken dansen rond haar torens. Blauwgrijze huizenblokken van meestal vier verdiepingen hoog aan brede boulevards tussen de zwarte silhouetten van bomen. De sneeuw valt in dikke, zachte vlokken neer. Onder mijn ogen wikkelen linten van wit katoen de bus en mijzelf in een dromerige cocon.

Berlijn is de grote liefde van mijn moeder: *mit Spreewasser getauft*, gedoopt met water uit de rivier de Spree. Onvermoeibaar vertelt ze me hoe belangrijk en essentieel Berlijn is voor de hele Europese cultuur. Ze is een echte – *waschechte* – Berlijnse en de stad is zo diep in haar geworteld dat niets het weg kan wassen. Haar ogen worden groot als ze de deugden van Berlijn beschrijft. De talloze cafés en restaurants waar intellectuelen, musici en acteurs samenkomen. De beroemde mensen in Kempinski en het Romanisches Café, ‘aan de tafel naast me, net zo dichtbij als jij en ik nu zijn’. Marlene Dietrich loopt in een wolk van lovertjes tussen vier jongemannen door het gangpad van een schouwburg

voor mijn moeder uit. Brecht oreert zo verwoed en intens dat iedereen hem een genie vindt. De lange, kalme en elegante Furtwängler laat op de Kurfürstendamm zijn hondje uit. Magische, oervertrouwde namen. Ze gebruikt het Franse woord *soigné* om de vrouwen te beschrijven die de nieuwste, zijdezachte en perfect gesneden mode dragen. Elegant. Veel glitter. De paar chique kleren die zijzelf draagt – changeant fluweel, Italiaans borduurwerk – heeft ze aangeschaft van het geld dat ze van haar salaris als secretaresse in een advocatenpraktijk heeft uitgespaard.

Berlijn is de achtergrond voor een melodrama waarin mijn moeder de hoofdrol speelt. Ze zingt de lof van Berlijn zoals anderen het volkslied zingen. De schouwburg, de opera, de premières, de jazz, de hoge nieuwe gebouwen – allemaal binnen handbereik. Ze kan de keren niet tellen dat ze bij de kiosk in de rij heeft gestaan om een toneelstuk van Kaiser of de *Dreigroschenoper* van Brecht en Weill of het nieuwste cabaret te zien. De rijen kunnen haar niet schelen. Ze beseft hoeveel geluk ze heeft. Als het moment komt dat ze me meeneemt naar toneelstukken en opera's, kleden we ons piekfijn: zij in zwarte chifon en op zwarte plateauhakken, ik in blauw fluweel en glimmende schoenen van patentleer. Dit is mijn inwijding als Berlijnse.

Berlijners hebben geen kapsones. Ze zijn gemakkelijk aanspreekbaar in een café, in een winkel of wachtend op de metro. Te midden van elk rumoer bewaren ze hun kalme gevoel voor humor. *Immer mit der Ruhe und dann mit 'em Ruck* – 'altijd kalm aan maar dan ineens doortastend'. Ook de Berlijnse taal is komisch. Neem een rijm zoals dit:

*Ick sitze da und wundah mir.
Uff eenmal geht sie uff, die Tür.
Ick sitze da und kieke
Und wer steht draußen? Icke!*

(‘Ik zit me van alles af te vragen/ als ineens de deur opengaat./Ik zit daar en kijk./ En wie staat buiten? Ik!’)

Logisch is het niet maar het klinkt leuk. Ik zeg het steeds opnieuw: wij, Berlijners, zijn een aparte stam.

ONTKENNING Mijn moeders trouw aan haar geboortestad werd tijdens een afwezigheid van tien jaar alleen nog maar sterker. Toen ze met mijn vader trouwde, moest ze verhuizen naar Münster in Westfalen, waar ik geboren ben. Ik stel me voor dat ze zich tot een afscheid van haar geliefde Berlijn liet overtuigen door de belofte van een leven als *Frau Doktor* Eichenwald, een rol waarmee haar dromen over luxe in vervulling gingen. Die droom was ontstaan in de depressie voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog. Maar in Münster heeft ze zich nooit thuis gevoeld.

Ze trouwden in 1929 en werden tijdens hun wittebroodsweken lachend bij hun Mercedes gefotografeerd: een sepia kiekje van een vrijgevochten jonge vrouw en haar knappe, donkerharige arts. Mijn moeder probeerde hem van begin af aan duidelijk te maken dat hij gevaar liep. Ze was bang voor de bruinhemden die haar leven in marcheerden. Ze liet hem krantenartikelen zien over arrestaties, boycots en boekverbrandingen en herinnerde hem aan zijn broer Karl die met de hulp van zijn aangetrouwde familie in Nederland zijn vlucht uit Duitsland aan het voorbereiden was.

Maar mijn vader negeerde dat. Hij was een optimist en vond dat zijn vrouw en broer overdreven. Terwijl zijn broer hemel en aarde bewoog om weg te komen, genoot mijn vader van zijn bloeiende praktijk in Münster. Hij kon maar niet begrijpen waarom andere joden uit Duitsland vertrokken. Hij wist natuurlijk dat er incidenten waren geweest. Er schenen wat bedrijven gesloten en boeken verbrand te zijn. Maar hij had de indruk dat Hitler en

zijn kleine schare bewonderaars maar een fractie vormden van een bevolking die in wezen warm en liefhebbend was. De berichten waren vermoedelijk overdreven. ‘Je moet niet alles geloven wat ze beweren,’ zei hij.

Toen hij in 1927 in München medicijnen studeerde, had hij in een kleine bierhal zelfs een redevoering van Hitler bijgewoond.

‘Luister,’ zei hij tegen mijn moeder, toen ze over emigratie begon. ‘Ik kan halvegaren begrijpen. Toen ik in een psychiatrisch ziekenhuis coassistent was, werd ik opgesloten in een kamer met een beroepsworstelaar. Een beer van een vent. Ik moest snel denken. Wat kon ik doen om te zorgen dat hij me met rust liet?’

Mijn vader zweeg even voor het effect en vervolgde toen: ‘Ik gebruikte mijn verstand en bedacht een strategie. Ik hoefde me alleen maar voor ogen te houden dat hij een zielige gek was. Hij had mijn steun nodig, en ik gaf hem het ene compliment na het andere: wat hebt u een interessant leven geleid! Hoe hebt u zo veel tegenstanders weten te verslaan?’ Hij zweeg weer even, en toen kwam de clou. ‘Die man bleef heel vriendschappelijk met me praten totdat de verpleegster binnenkwam! Dat is precies wat ook die volgelingen van Hitler aan het doen zijn. Ze vleien hem gewoon tot hij minder heetgebakerd wordt.’

Met een diepe en nadrukkelijke stem besloot hij zijn verhaal. ‘Tedereen zal heel gauw inzien dat die kleine, bezopen Oostenrijker een fanaticus en een onpraktische dromer is. De Duitsers staan bekend als efficiënte, praktische en realistische mensen,’ zei hij. Hij was ervan overtuigd dat ze Hitlers optreden als toneelspel zouden opvatten. ‘Onzin,’ herhaalde hij graag. ‘Het is gewoon onzin.’

Mijn vaders redenering zat vol gaten, en dat wist hijzelf ook wel. Maar hij wilde in Duitsland blijven. Hij voelde zich Duitser, geen jood. Op die manier was hij opgevoed. Zijn familie ging niet naar de synagoge. Hij was in het stadhuis met een vrouw ge-